

kezi sorusu olduğunu gözlemek mümkün: yeni nedir? Bu anlamda mimari yaratıcılıktan yola çıkılarak her türlü yeniliğin felsefi altyapısı sorgulanabilir. Bu altyapının (Yeni'nin metafiziği?), araçsal akıl, hayalgücü, kaza ile oluşan mutasyon, ihtiyaçlar, teknik ve teknoloji gibi kavramlarla çerçevelenmiş "yaratım süreci" hakkında ve bu sürecin amaçsallığı hakkında ip uçlarını arayabileceğimiz bölge olduğu kanısındayım. Yazar şu sonuçlara ulaşıyor: (1) mevcut bilgi ve üretim biçimine bağlı kalarak yapılan tasarım ve uygulamaların değiştirme gücü yoktur; (2) mevcut olana rağmen yeni bilgi ve üretim biçimleri tasarlanabilir; (3) ancak bunlar etkin olarak hayata geçirilemez; ve (4) benzeri olmayan birşey tasarlanamaz.

Kaynakça

Cornford, Francis M. (1969). *Microcosmographia Academica: Bir Genç Üniversite Politikacısına Kılavuz*. Çev. Seha Meray. Ankara: Doğan Yay.

Behice Boran'ın İletişim Alanına Katkıları

Özet

Bu makalede Türk sosyolojisinin önemli isimlerinden olan Behice Boran, iletişim alanı ve iletişim araçları konularındaki düşünceleri özelinde ele alınmıştır. Bu nedenle Boran'ın doğrudan iletişim ve ulaşım ile ilgili bulgu ve düşünceleri derlenmiş ve değerlendirilmiştir. Buna ek olarak Boran'ın toplumsal yapı ve toplumsal değişim ile ilgili tezleri ele alınmış ve yazarın iletişim kuramı içindeki yeri saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın araştırma alanı olarak Boran'ın *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayesesi* kitabı ve *Yurt ve Dünya* ve *DTCF Dergisi* nde yayımlanmış yazıları kullanılmıştır. "Dağ" ve "ova" köylerini karşılaştırdığı çalışmasında Boran, toplumsal yapının değişim sürecinde maddi belirleyiciler olarak iletişim araçlarının rolünü araştırmıştır. Aynı çalışmada köylüler arasındaki kişilerarası iletişimin doğası üzerine gözlemler de mevcuttur. Boran'ın o zaman "yeni" olan iletişim ve ulaşım araçları (örneğin otomobil, telefon, radyo) ile ilgili analizlerinin günümüzde "yeni iletişim teknolojileri" üzerine yapılan analizlere benzerliği ilginçtir. Boran, iletişim ve ulaşım araçlarının toplumun ekonomik alt yapısı tarafından belirlendiği, ancak bu alt yapının da iletişim ve ulaşım araçlarından etkilendiği sonucuna varmıştır.

Behice Boran's Contributions to the Field of Communication

Abstract

This article is concerned with Behice Boran, one of the important figures in Turkish sociology, in terms of her thoughts about the communication field and the means of communication. For this purpose, her thoughts and findings directly relevant to communication and transportation are extracted and evaluated. Furthermore, Boran's theses about social structure and social change are used in order to locate her within the theory of communication. As the domain of investigation, her book *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayesesi* (*Investigations into Social Structure: The Comparison of Two Types of Villages*), her articles published in *Yurt ve Dünya* and *DTCF Dergisi* are used. In her work where she compares "mountain" and "plain" villages Boran explores the role of communication and transportation as material determinants of the change in social structure. In the same work, she also observes the nature of interpersonal communication among the villagers. It is striking to note that Boran has employed analyses of the then "new" means of communication and transportation (e.g., automobile, telephone, radio) in a way which resemble much to the contemporary analyses of the "new communication technologies." Boran concludes that transportation and communication are determined by the economic infra-structure of the society, which in turn, is influenced by them.

Çiler Keleş

Ankara Üniversitesi
İletişim Fakültesi

Behice Boran'ın İletişim Alanına Katkıları

Giriş

Türkiye'de iletişim alanındaki bilgi birikimi, Batı ülkelerindekine benzer şekilde, öncelikle tarih, sosyoloji, siyaset bilimi, felsefe, antropoloji gibi bilim alanlarında yapılan çalışmaların getirdiği katkılarla oluşmaya başlamıştır. Her ne kadar, yine Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında, bu farklı bilimlerin ve disiplinlerin iletişim alanının bilgi birikimine katkılarının oldukça yetersiz kaldığı gözlenirse de, iletişimin bir çalışma alanı olarak belirmesindeki bu temel karakteristik ya da benzeşme önemlidir. Türkiye'de iletişim süreçleriyle ilgili olan ve her biri kendi bilim alanının çalışmaları içinde kalmış bu tür çalışmaların önce günışığına çıkarılması, ardından sistematize edilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de iletişim alanının bilgi birikimine katkısı olan çalışmalar hatırlanırken, sosyoloji alanında gelen katkıların değerlendirilmesinde genellikle Mübaccel Kıray'ın monografik çalışmaları, ilk elde akla gelen çalışmalardan olmaktadır (Alemdar ve Erdoğan, 1998:7). Oysa iletişim alanı yanında, Türkiye'de sosyoloji alanında da önemli bir miras olarak ele alınması gereken Behice Boran'ın 1940'lı yıllardaki sosyoloji çalışmaları, sanki biraz dikkatlerden kaçmaktadır. Kaya'nın belirttiğine katılarak, "1940'lı yılların sosyoloji çalışmalarının, bilimsel anlamda ve Türkiye'yi anlamaya dönük olarak kullanılmamış önemli bir miras olduğundan" hareketle (Kayalı, 1994:165), bu yazıda, Behice Boran'ın sosyoloji çalış-

maları ve toplumsal yapı kavrayışından yola çıkılacak ve iletişim alanına yaptığı katkı netleştirilmeye çalışılacaktır. Bu netleştirme ile, Boran'ın siyasal alandaki mücadeleci kimliği dışında, iletişim alanında bir çok sosyologdan ayrıcalıklı olabilecek yeri de, iletişimcilerin dikkatlerine sunulacaktır.

Sosyoloji Çalışmalarıyla Behice Boran

Behice Boran'ın Türk siyasal yaşamı ve sosyoloji çalışmaları açısından özgün yerinden ve öneminden, onun hakkında yazılan bir çok yazıda sık sık sözedilmektedir. Bu özgün konumlanışın, ülkenin iç koşullarıyla ve siyasal gelişmelerin yönüyle olduğu kadar, bilim yapma anlayışıyla da içsel bağlantıları bulunmaktadır. Bu özgün konumlanışın karakteristikleri nelerdir?

Behice Boran, Michigan Üniversitesi'nde burslu sosyoloji doktorası yaparak Türkiye'ye döndükten sonra sosyoloji doçenti olarak 1939 yılında göreve başladığı ve 1948'de siyasi görüşlerinden dolayı uzaklaştırıldığı Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde sosyoloji çalışmaları yapmıştır. Dönem, tek parti iktidarından DP'nin kuruluşuyla çok partili yaşama geçildiği dönemdir. Toplumda, İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle Turancı düşünceler, sağ görüşler yayılmaya etkisini arttırmaya başlamış, sosyolojide Ziya Gökalp'in etkisiyle Amerikan yöntemleriyle sorunlara eğilme yaygınlaşmıştır.

1940'lar Türk sosyolojisinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilir. Kurtuluş Kayalı'ya göre, özellikle tarih ve Türkoloji dallarında egemen olan yeni dönemin düşüncelerinden, o dönemde sosyoloji alanı daha az etkilenmiştir Türkiye'de. Boran, Gökalp'in etkilendiği Durkheim sosyolojisine karşı eleştirel bir tutum takınmıştır. Durkheim sosyolojisinin en zayıf noktasının, "sosyal olgunun bir şey değil, bir fikir olduğunu iddia eden; sosyoloğun da sosyal olayın kendisini değil ancak 'gölgesini' yakalayabileceğini" öne süren kuramsal çerçeve olduğunu belirtir (Boran, 1943:104). Kendisi ise ülkedeki sosyal yapıyı, fiili işleyişi çerçevesinde ve fiili durumunu araştırarak ele almıştır.

Özellikle *Toplumsal Yapı Araştırmaları* adlı yapıtı, Türk sosyolojisinde kilometre taşı olarak kabul edilmektedir. Teknik olarak ilk kez alan araştırmasını kullanarak ampirik bir çalışma yapmış ve sosyolojiye felsefi bir düzeyden değil ampirik bir düzeyden yaklaşılması gerekliliğini vurgulamıştır. Manisa köyleri üzerine bu araştırmasıyla, dışa açık köy tipi ve içe dönük köy tiplerini ortaya çıkararak toplumsal değişimin boyutlarına eğilmiştir. Bu çalışmasında, konuya bütünsel bir biçimde bakarken, konuları bir bütünlük içinde kavrama anlayışını Türk sosyal bilimlerine getirmiştir.

Boran, Marksist görüş açısından sosyolojik tahliller yaparken o sıralar, Ziya Gökalp'in de düşünsel etkisiyle "milli ilim" anlayışının yaygınlaşmasına karşı, "evrensel bilim" anlayışını savunmuştur. Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Muzaffer Başoğlu ile birlikte çıkardığı *Yurt ve Dünya* dergisinde, *DTCF Dergisi'*nde ve *Adımlar* dergisinde bu görüşler doğrultusunda yazılar ve çalışmalar yayınlamıştır.

İlk sosyoloji çalışmalarında daha çok evrensellik konusu üzerinde durmakla birlikte, 1968 yılında, DTCF'deki arkadaşlarıyla birlikte Türk toplumu hakkındaki özgün gerçekleri saptama ve yorumlama çabasını gösterdiklerini vurgulamıştır. Türkiye'nin somut sorunlarına ilişkin 4B'nin (Boran, Boratav, Berkes, ve Başoğlu) yayınları, bilim anlayışlarının

işledikleri somut konuya yansımalarına yol açmış, fakültelelerinde öğrenci olaylarının nedeni olarak gösterilmiş ve DP'nin iktidara gelmesiyle soruşturmaya uğrayarak okuldan uzaklaştırılmışlardır.

Dönemlerinde milli bilim anlayışının yaygın olmasına karşın, onlar, evrensel bilimsel çizgilerinden dolayı, milli bilim anlayışının bilim dışı olduğunu gösterme çabalarından dolayı, ırkçılık ve Türkiye'deki biçimlenişine eleştirilerinden dolayı tepkiyle karşılanmışlardır. Bilimde evrenselliğin altı çizilirken, ülke gündemiyle ve siyasal gelişmeleriyle doğrudan bağlantılı çalışmalarıyla bu grup farklı bir yerdedir, tabii ki Boran da...

Türk sosyal bilimler dünyasının 4B'si de, sosyal bilimlerde doğa bilimlerinin yöntemlerinin ortak olması gerektiğinden hareketle konulara yaklaşmışlardır. Kendi dönemlerinde yaygın olan görüş, her sosyal bilim alanının ayrı yöntemle çalışması gerektiği görüşü olsa da, onlar bu yaygın karıyı tartışmalı hale getirmişlerdir (Kayalı, 1994:163).

Boran'ın sosyoloji çalışmalarında toplumun sosyal yapısının öne çıkarılarak, kültürel görünümünün geri plana itildiği belirtilmektedir (Kayalı, 1994:164). Ancak bu tür bir çözümlene eğilimi, onun kültür ve sanat sorunlarıyla ilgilenmediği anlamına gelmemektedir. Yazılarında Boran, roman ve genel olarak sanat üzerinde de yoğunlaşmıştır. Yeni çıkan romanlardan tiyatro oyunlarına kadar döneminin kültür ve sanat yaşamında ortaya konulan ürünleri izlemiş ve eleştirmiştir. Bu eleştiri çalışmalarının yanı sıra Steinbeck, Eflatun, H.Fast ve H.G.Barker'in eserlerini Türkçe'ye kazandırmıştır.

Kayalı'ya göre 4B'nin kültürel sorunlarla uğraşmamaları, kendilerine yönelik tepkilerle karşılaşmamak için yapılan bilinçli bir tercihtir (1994:165). Onun yerine daha çok yurt sorunlarına duyarlılıklarıyla, Türkiye'nin çeşitli yörelerinde somut araştırmalar yapmaya yönelmişlerdir. Toplumsal değerlerin hareket noktası ve açıklayıcı faktör olarak ele alınması

yerine, değerlerin nereden ve nasıl geldiğinin araştırılmasını, değerleri ortaya çıkaran maddi pratiklerin araştırılmasını önemli bulmuştur.

Siyasi alandaki özgünlüğünün karakteristikleri, herşeyden önce, teorik çerçevesini pratik yaşamda da uygulamaya çalışması, siyasi eylemliliğe yatkınlığıyla belirir. 4B grubunun 1938-1950 arasındaki siyasal iktidara yönelik ortak eleştirel tavırları yanında Boran, sorunlara özgür bir kafayla bakmaktan da yanadır.

Siyasi kimliği de özellikle üniversiteden uzaklaştırıldığı 1948'den itibaren pratik alanda belirmeye başlar¹. Siyasi eylemliliği süresince, işçi sınıfının sendikal-politik alanda birliğini sağlamaya uğraşırken, güncel politik hedeflere ilişkin geniş kitlelere ve demokratik güçlerle güçbirliğine yönelik politikalar geliştirmeye çabalar (Boran, 1988). Boran'a göre "toplumsal politik hareketler, toplumun nesnel gereksinimlerinden doğmaktadır... Bu koşullar altında doğan hareketler, biçimsel değişiklikler ne olursa olsun, sürer gider" (Boran, 1988: 67).²

Behice Boran'ın iletişime ve iletişim araçlarına bakışını da bilime yaklaşımı ve sosyolojideki duruşunun yukarıda özetlenen anahatları ve siyasi kimliğinin ana çizgileriyle birlikte düşünmek gereklidir.

İletişim Alanına Yönelik Katkılarıyla Behice Boran

Toplumbilimci kimliği dönemin koşullarıyla bağlantılı karakteristikleri ile birlikte ele alındığında, Behice Boran iletişim çalışmaları ve kuramları açısından nasıl değerlendirilebilir?

Bu çalışmada Boran ikili bir yöntem izlenerek,

1- Sosyal yapı ve sosyal değişme ile ilgili düşünce, bulgu ve kavramları dolayısıyla iletişim kuramındaki yeri açısından;

2- Doğrudan iletişim³ ile ilgili ortaya koyduğu düşünce ve bulguları açısından değerlendirilecektir.

Neden böyle bir ikili inceleme gerekmektedir? Yazılarında, döneminin iletişim araçları olan radyo, sinema ve gazetele-ri nasıl değerlendirdiğine, hangi kavramlarla, hangi sorunsalın içine yerleşik olarak ele aldığına bakılması zorunludur. Bu başlangıç, varolan iletişim araştırma gelenekleri ve kuramlarıyla bağlantıyı yorumlamak için bir hareket alanı sağlasa da, iletişim kuramlarındaki yerini irdelerken toplumsal yapıya ilişkin görüşlerinin daha açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Çünkü iletişim alanında herhangi bir kuramsal konumlanışın ardında, toplumsal yapı ve ilişkilere dair daha geniş ve toplumbilimsel bir kuramsal perspektif yer almaktadır.

a) Behice Boran'ın Haberleşme, Kültür ve İletişim Araçlarıyla Doğrudan İlgili Olan Görüşleri

Boran'ın, iletişim araçlarının toplumsal bir yapıdaki yerine ve önemine ilişkin sosyolojik değerlendirmelerine en önemli örnek, *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki* adlı çalışmasından verilebilir. Bu çalışması Türk sosyolojisinde kilometre taşı olarak kabul edilmektedir. Teknik olarak ilk kez alan araştırmasını kullanarak Manisa'nın dağ ve ova köyleri üzerinde yaptığı bu ampirik çalışmasıyla, dışa açık köy tipi ve içe dönük köy tiplerini ortaya çıkararak toplumsal değişimin boyutlarına eğilmiştir. Gerçekleştirmeye çalıştığı şey, "bir topluluğun sosyal yapısının farklılaştığı fonksiyonel kısımlar arasındaki ve özellikle iki kısım arasındaki ilişkileri aydınlatmaktır" (Boran, 1945:7).

1- İnsanın doğrudan doğruya doğayı kendi gereksinimlerini gidermek için işlemesinden insanlar arasında doğan ilişkiler sistemi, cemiyet-doğa etkileşiminin insanlar arasında doğurduğu ilişkiler sistemidir.

2- Doğrudan doğruya doğayı işleme ilişkilerinden doğmayan insanlar arası ilişkiler sistemi: diğer sosyal amillerle girişilen insan ilişkileri sistemini ifade eder.

¹de Barışseverler İyeli'nin kurucularından ve dönemin Menderes İmetinin Kore'ye TBMM üyesi olmaksızın askerliğini eleştirir. 'de TİP'e girer 1965'de milletvekili olarak sinden meclise .TİP'in 1970 yılındaki 4. ik Kongresi'nde Boran el Başkan olur. 1976'da zme hayır" kampanyası niyle tutuklanır, 1974 ile salıverilir. 1975'de yeniden kurar.

² yasadışı bir etiketle imliliğini ve TKP ile şmesini de bu evede değerlendirir.

Boran'a göre, bu iki cins ilişkiler sistemi içinde doğayı işleme faaliyetinden doğan kurumlar, diğerlerinden daha önemli ve köktendir. Çünkü bu ilişkiler, hayatın devamı için ve insanın biyolojik gereksinimlerini karşılamak için zorunlu faaliyetlerden oluşmaktadır. Buna ek olarak, anılan faaliyetler insanı, evrensel gerçeklik (realite) olan maddi/fizik gerçekliğin bir parçasıyla, yani, doğayla karşı karşıya getirmektedir. Boran'da bütün varlıkları içine alan maddi gerçeklik en esaslı gerçekliktir. Onu daha dar bir alanı (insanın uzviyetler alanını) kapsayan biyolojik gerçeklik izlemektedir. Kültürel ya da sosyal gerçeklik ise, biyolojik gerçeklikten bile daha dardır, çünkü yalnız insan alemine aittir.

Boran, toplum-doğa ilişkilerinden doğan kurumlara (müesseselere), yani, mülkiyet ve ona bağlı olarak işbölümü sistemlerine diğer sosyal kurumlardan daha büyük bir önem atfediyor ve sosyal yapının temelinde bunların bulunduğunu vurguluyor (Boran, 1945:14). Mülkiyet şekline ve ilişkilerine göre topluluğun bütünü, içten farklılaşmakta ve şekillenmektedir. Mülkiyet durumlarındaki farklar, nüfus zümrelerinin arasında servet farkları, tüketim ve hayat standardı farkları doğurmakta, böylece topluluk tabakalaşmaktadır. Tabakalaşma ile de siyasi güç ve örgüt arasında ilişki vardır.

Bu materyalist toplum anlayışı gereği, Boran'ın yöntemsel ilkesi şudur: Önce toplum-doğa ilişkilerinden yola çıkarak bu ilişkiden doğan kurumlara bakmak; sonra bu kurumların oluşturduğu sosyal tabakalaşmaya geçmek; ardından da öteki kurumları (din, aile, terbiye, inançlar, değerler vb.) bu izafet çerçevesi içinde ele almak...

Boran toplumsal analizde materyalist bir felsefi yaklaşım çerçevesine sahiptir. Materyalist bilimsel duruşu gereği, bütüncül bir yapının (yani cemiyetin) öncelikle ele alınması gerekli parçasının herhangi bir parça değil, gerçeğin en tutarlı bilgisini verecek parçası olması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla toplumsal yapı araştırmalarında, ele alınan

topluluğun doğayla ilişkilerinden incelemeye başlamak en önemli yöntemsel ilkedir. Çünkü gerçeğin tutarlı bilgisini verebilecek en açıklayıcı parça odur.

Yöntemsel olarak Boran, toplumsal yapı ve toplumsal değişme terminolojisinin görece olduğunu belirtmekte ve bunları kullanırken dikkatli olmayı önermektedir. Esas olanın "oluş" olduğunu vurgulaması, yapısalcı çözümleme yönteminin doğurabileceği, yapının statik ya da eşsüremlile ele alınış handikaplarına dikkat çekme olarak anlaşılabilir:

Önemli olan zamanda süreklilik ve değişmedir; herhangi bir zaman bölümünde ele alınan bir sosyal yapı bir münhaninin bir bölümüdür, ancak o münhaninin vasıflarına göre bir anlam kazanır. Sosyal değişme ise, ancak o değişmelerin içinde yer aldığı sosyal yapıya bakılarak anlaşılabilir. (Boran, 1945:22)

Boran'ın yöntemi bütüncüdür. Ele aldığı parçayı ya da inceleme birimini, ilgili olduğu diğer olaylarla birlikte bir ilişkiler sistemi içinde ele almaktadır. Yine de bütün ve parça kavramlarının da görece olduğunu, hiçbir sosyal bütünün mutlak anlamda kendine yeter, kendine özgü ve kapalı bir birim olmadığını da farkındadır ve bunu vurgulamaktadır.

Daha önce de söz ettiğimiz gibi Boran, alan araştırmalarına önem vermektedir. Kurumların fiilen aldığı şekil ve işleyişi ile kanun ve düzenlemelerde ifade edildiği şekil, veya topluluğun değerleri arasındaki farklılıkların ancak katıllı gözlemlerle belirlenebileceğinin farkındadır. Durkheim sosyolojisine⁴ olanı değil olması gerekeni incelemeye yol açması nedeniyle de karşıdır.

Yönteminde ikinci nokta, doğa bilimleri yönteminin, yani tek tek olaylardan tümele ulaşmanın, sosyal bilimler alanının da yöntemi olabileceğine inancıdır⁵.

Boran, yöntemsel çerçevesini böylece çizdiği bir toplumsal yapı araştırmasında, iletişimi ya da o dönemlerde kullanılan terminolojisiyle "münakale ve muhabere" (ulaşım ve

4 Bireyler üzerinde çalışmanın sosyal olayı değil seçilen konunun bireysel/özel belirtilerini incelemekten başka bir şeye yaramayacağını söyleyen ve kanun, gelenek ve sözleşmelere bakılarak sosyal kurumların incelenmesi gerektiğini vurgulayan sosyoloji.

5
4B'de, sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin yöntemlerinin ortak olması gerektiğinden hareketle konulara yaklaşmışlardır. Kendi dönemlerinde yaygın olan görüş, her sosyal bilim alanının ayrı yöntemle çalışması gerektiği görüşü olsa da, onlar bu yaygın kanıyı tartışmalı hale getirmişlerdir (Kayalı, 1994: 163).

haberleşme) sistemlerini nasıl incelemektedir? O'na göre, incelenen nüfus biriminin mevkiini ve ekonomik temelini belirlerken, öncelikle diğer topluluklarla olan ilişkisini belirlemek gerekmektedir. Özellikle de bu nüfus birimi, daha geniş bir cemiyet çerçevesinin içinde yer alan küçük bir birim ise -köy, kasaba ya da şehir ise- diğer topluluklarla ilişkiler daha da önem kazanır. Örneğin bir ticaret şehri için halkın üzerinde oturdukları toprak, aslında sadece işgal ettikleri bir mekandır, topluluğun geçimini sağlayan doğal kaynaklar varlığı değildir! Şehrin yaşama alanını (*hinterland*), yaşama alanının hangi araçlarla işletildiğini/işlendiğini, yol ve haberleşme sistemlerini (*communication*), taşıt vasıtalarının durumunu dikkate almak zorunluluğu vardır (Boran, 1945:17). Şehir ne kadar büyükse, o kadar geniş bir çevre içinde, gerekirse bütün ülke genişliğinde ve dış memleketlerle ilişkisi içinde ele almak gerekmektedir. "Diğer memleketlerle/topluluklarla ilişkileri (*ecological position*) belirlerken, sadece coğrafi şartların/konumun sağladığı imkanları gözönüne almak değil, coğrafi koşullardan başlayarak taşıma ve haberleşme sistemine, yolların durumuna ve o topluluğun dışla olan ekonomik ilişkilerinin araçlarına geçmek gerekmektedir."

Boran, ekonomik temel ve ekolojik konum konularını karşılıklı etkileşimi/bağlılığı çerçevesinde ele almak gerektiğinin bilincindedir. Bir topluluğun ekonomik temelini ne olduğu, o topluluğun dışla ilişkilerini belirlemektedir. Topluluğun ekonomik temeli genişlediğinde dışla olan ilişkisi de artar ve çeşitlenir. Aynı şekilde, topluluğun dışla olan ilişkilerindeki bir değişiklik, ekonomik temelde de değişmelere yol açabilmektedir. Örneğin, yeni bir yolla yeni pazarlara bağlanmak, karayoluna havayolunun da eklenmesi gibi... Tersine, yollar ve taşıt araçları sistemindeki konumu olumsuz bir şekilde değişirse, bunun ekonomik temel üzerindeki etkileri de olumsuz olur.

Boran'ın toplumsal yapı çalışmasında yol ve haberleşme sistemi (ya da iletişim sistemi), ekonomik temel tarafından

belirlenmektedir. Ekonomik temeli belirleyen ise öncelikle ekolojik konumdur. Bununla birlikte üzerinde durduğu nokta, tamamen ekolojik konum tarafından yönlendirilen bir belirlenme ilişkisi değildir. Çünkü ekolojik konumu farklılaştırabilecek iletişim olanaklarının, ekonomik temeli de dönüştürebileceğini vurgulamaktadır. Ekonomik temel, ekolojik konum ve iletişim sistemi arasında sözünü ettiği ilişki, diyalektik bir ilişkidir.

Behice Boran, nüfus topluluklarını ekonomik ekolojik konum bakımından köy ve şehir olarak başlıca ikiye ayırmaktadır. Bu ayırım, işlevsel bir ayırımdır. Köy, ekonomik faaliyeti ziraate dayalı, şehir ise ekonomik temeli özellikle sanayi ve ticarete dayalı topluluktur (Boran, 1945:19). Boran'a göre bir memlekette yollar sistemine, taşıma ve haberleşme vasıtalarının en çok nerelerden geçtiğine haritada bakmak bile, şehir ve köylerin ekolojik konumları arasındaki farkları açığa vurmaktadır. Şehirler, yolların, taşıma ve haberleşme araçlarının toplandığı merkezlerdir. Aynı zamanda nüfus, eşya, haberler, modalar, fikir akımları gibi iç sosyal hareketlerin toplandığı ve etrafa dağıldığı "toplanma ve dağıtma" merkezleridirler. Farklı zirai mıntikalardaki toplulukların birbirleriyle ekonomik ilişkisi bile, şehir taşıma ve haberleşme araçları, ticari ve mali kurumları dolayısıyla gerçekleşmektedir. İç hareketlerden başka dış, yabancı toplumlarla ilişkilerde de şehirler bağlanma noktalarıdır; çünkü zaten siyasi teşekküller şehirlerde yer almaktadır. Kısaca şehirler, içeridekilerin birbirleriyle, içeriğin dışarıyla ilişkilerinin dolayımı-yıcısı ve fikirlerin, görüşlerin, sanat akımlarının, modaların, haberlerin yani şimdiki tabirimizle "iletilerin" ortaya çıkma ve dışarı dağılma alanları, Boran'ın deyişiyle "dışarı açılan pencerelerdir" (Boran, 1994:20).

Nüfusun mekanda aldıkları şekiller, yolların, haberleşme sisteminin, ekonomik-sosyal demografik iç hareketlerin yer aldığı merkezler olan şehirlere doğru yöneliş durumundadır. Metropolden orta çapta şehirlere, kasabalara ve en

son olarak da köylere doğru bir nüfus toplulukları hiyerarşisi vardır ve bu hiyerarşi, topluluğun ekonomik-sosyal öne mine göre derecelenmesinin de göstergesidir. Boran, köy ve şehir arasındaki bu farkın, kendilerine içkin olmadığını, kapitalist toplum sisteminin bir ürünü olduğunu belirtmekte ve toplum yapısının değişmesiyle bu ayrılıkların da ortadan kalkabileceğini söylemektedir (Boran, 1945:21). Bu değerlendirmesi, kapitalizmin kendisini sürdürebilmek için geliştirdiği bir iletişim sistemi ve ileti/enformasyon akışı sistemi olduğunu (ki bunu merkezden çevreye doğru olarak niteliyor); ekonomik temelin değişmesiyle iletişim sisteminin de değişebileceği (örneğin çevreden merkeze doğru) olasılığını da içinde taşır görünmektedir.

Boran, gerçekleştirdiği Manisa çalışmasında (1941-1942) iki köy grubu seçmiştir: sekiz köylük ilk grup, şehre yakın, büyük yollar güzergahında; beş köylük iki grup ise dağlar sınırında, şehre uzak, yolsuz ve sapa yerlerdedir. İncelemenin konusunu, ekonomik temel ve ekolojik konum farklarını incelemek; bu farkların sosyal yapılarını ve yaşamın diğer alanlarını (bu arada haberleşmeyi de) nasıl farklılaştırdığına bakmak oluşturmaktadır.

Boran'ın bu çalışmasında yer alan iletişim/haberleşme ve kültürel etkileşimle ilgili bulgularını/değerlendirmelerini sıraladığımızda sistematik olmasa da ikili bir inceleme düzeyinin belirlediği görülmektedir:

1- Behice Boran bir yandan ele aldığı toplumsal yapının değişimi sürecinde haberleşme ve ulaşım koşullarının maddi belirleyiciliklerini, yapının başka öğeleriyle etkileşimi içinde ele almıştır. Bu yanıyla toplumsal çözümlemenin makro boyutunu gerçekleştirmiştir.

2- Diğer yandan da geleneksel bir toplumsal yapı içinde kişilerarası iletişim olarak adlandırılan ve fiziksel olarak birbirine yakın insanlar arasındaki yüzyüze iletişimi ve onların oluşturduğu küçük grupların kendi içlerinde ve birbirleriyle

süregiden iletişimlerini gözlemiştir. Bu yanıyla da çalışması, iletişimin mikro süreçlerinin nasıl işlediğine eğilerek, karmaşık toplumsal süreçlere dikkatini yöneltmektedir.

Boran'ın araştırmasında böylesine bir ikili düzeyin varlığı oldukça önemlidir. Daha geniş çaptaki toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkilerin karmaşıklığının ortaya konulması çabalarında, Türk bilimadamlarının çoğunlukla birinci yönelimde olduğu eleştirisini, yani "mikro düzeydeki çözümlemeye odaklanamamaktan doğan yetersizlikler sorunu" olarak adlandırılan eleştiri çerçevesinin (Mardin, 1998: 55-58) Behice Boran'ın bu çalışması için geçerli olduğunu söylemek oldukça zor görünmektedir.

Toplumsal Yapı Araştırmaları adlı çalışmada iletişim, haberleşme ve ulaşımın makro çerçevesini, yukarıda sözü edilen ekonomik temel ve ekolojik koşullarla karşılıklı belirleyicilik ilişkisine yönelik kuramsal çerçeve oluşturmaktadır. Bu çerçeveyi oluşturan ifade örnekleri şöylece sıralanabilir:

Topluluk münakale ve muhabere sistemi⁶ ile ne derece bağlı olursa, yani ne derece "yol üstünde" olursa nüfus o kadar fazla olur. Yol üstündeki topluluklar, hem nüfusun hem ekonomik faaliyetlerin toplandığı noktalar. (Boran, 1945:51)

Kahvenin ilk beliren teşekküllerden oluşu, köyün sosyal hayatı ile alakalıdır. Kahve belirmeden evvel, kahvenin gördüğü işlevi köy odaları görüyordu. İşlevler çeşitlidir: Boş vakitleri hoşça geçirmek, diğer fertlerle temas etmek, köy amme hayatının merkezi olmak, cemaat meselelerinin konuşulduğu, köy efkanı umumiyesinin belirlediği yer olmak... Garpta bu işi birahane, meyhane, dans salonu ve kilise görür. (Boran, 1945:80)

Kültürün merkezden uzaklaştıkça şeklini ve özelliklerini az çok değiştirerek bir cemiyetten diğerine geçtiği ve nihayet çeşitli yayım merkezlerinden gelen kültür birimleri ile birarada bulunduğu sınır bir bölgeye gelmesi iddiası, özellikle modern taşıt ve haberleşme vasıtalarının belirmediği zaman ve yerler için doğrudur. Bugün-

kü vasıtalarla kültür birimlerinin yayım merkezlerinden uzak bir bölgeye sıçraması da sözkonusudur. Yeni beliren bir kültür birimi, dairevi şekilde çevre bölgeye yayılacağına, diğer büyük şehirlere ve sonra daha küçüklerine yayılmaktadı; şehirler arasındaki tarım bölgelerinde yeni kültür birimleri çok geç veya hiç görünmeyebilir. (Boran, 1945: 219)

Kültür yayımına maruz kalan topluluklar gelen herşeyi topyekun, pasif bir şekilde almazlar. Kültür yayımının ne şekilde olacağını yayım merkezi ile yayılma sahasının sosyal bünyelerinin ortak koşulları belirler. Kültür yayılımı iki cephelidir (Boran, 1945: 220):

1- Yayılan birimler girdikleri topluluğun varolan koşullarına göre az-çok değişirler;

2- Girdikleri sosyal çevreyi değiştirerek kendilerine uydururlar.

Şehirden gelen kültür birimlerinin köylere yerleşmesinde bu iki cephe görülüyor.

Feodal rejimden kurtulan ova köyleri, yeni taşıt ve haberleşme vasıtalarıyla dış dünyaya bağlanarak, şehirle ilişkilerini arttırarak hızla değişmişler, aynı kolaylıklardan yararlanamayan ve toprağın verimsizliği, teknolojinin geri kalmışlığı yüzünden daha düşük bir hayat düzeyine mahkum olan dağ köyleri ise bu değişme konusunda arkada kalmışlar, ova köylerinin ardında bıraktıklarını yeni diye benimseyerek değişmişlerdir (Boran, 1945:250).

Bu makro çerçevede iletişim alanına katkı olarak ele alınabilecek en önemli noktalardan birisi şudur: Boran, ulaşım ve haberleşme vasıtalarını, toplum üzerindeki dönüştürücü etkileriyle incelerken, günümüzde yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin toplum üzerindeki dönüştürücü etkilerinin neler olduğuna ilişkin tartışmaları adeta önceleyen bu sorunsala Türkiye bağlamında değinmektedir. Kuşkusuz ulaşım ve haberleşme vasıtalarının bugüne göre ilkel oluşu

yanında (o dönemde en yeni ve modern iletişim aracı radyo ve telefondur) dağ ve ova köylerinin mekansal örgütlenmelerinden kaynaklanan farklılıklar da Boran'ın incelemelerinin içeriğini, günümüzdeki yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin etkilerinin tartışıldığı içerikten ayırıştırılmaktadır. Ancak temel benzeşim noktası, haberleşme ve ulaşım olanaklarının köyleri dış dünya denilen daha hareketli, devingen ve yaşam standartı yüksek bölgelerle/kentlerle ve insanları da birbirleriyle bağlantılandırmasıdır. Günümüzde yeni enformasyon ve iletişim teknolojileri de toplumsal yapıda ve yaşamdaki bağlantılandırıcı önemli bir öge olarak gösterilmektedir (Friedland,1996). Boran'ın ulaşım ve haberleşme olanakları zayıf dağ köyleri ile daha yaygın ulaşım ve haberleşme olanaklarına sahip ova köyleri arasında yaptığı karşılaştırmaları andırır şekilde, günümüzde yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerine sahip olan ve üreten ülkeler ile bundan yoksun kalanlar karşılaştırılmaktadır. Daha 1960'larda Innis ve MacLuhan gibi bazı kuramcılar yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin, içeriğinden bağımsız bir şekilde teknolojik bir örgütlenme olarak toplum üzerinde dönüştürücü etkilere sahip olduğunu öne sürmektedirler. Ancak Boran, ulaşım ve haberleşme olanaklarını incelerken pazar ilişkileri ile iletişim gereksinimi arasındaki ilişkiye dikkat çeker.

Ticaret... ilk defa dünyanın en ücra köşelerine kadar yayıldı ve bütün cemiyetleri birbirine bağladı. Bu ilişkiler ağında bazı toplumlar, ağı kenarlarındadır, diğerleri daha merkezdedir ve her biri aynı sıklıkla bağlanmamıştır.

Sanayi, ticari faaliyetin hacmini ve şiddetini arttırdı.

Artan ticari faaliyet, cemiyetleri birbirine bağladı ve varolan bağları güçlendirdi.

Bu ilişkiler sisteminde egemen rolü, ticaret ve sanayinin toplandığı cemiyetler oynar.

Ticaret, egemenliğin ve yoğunlaşmanın ilk ve esas nedenidir.

Ticareti de haberleşme ve münakale araçları olanaklı kılmaktadır. (Boran, 1941c: 267)

Tıpkı günümüzde yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerinin, pazarın dünya çapında büyümesi ve uluslararasılaşmasına cevaben gelişmesi ve aralarında süregiden ilişkisellikteki gibi, "yol ile ekonomik faaliyetler arasında da, yani ulaşım ile pazar arasında da benzer bir ilişkisellik bulunmaktadır." Bu ilişkisellik kısaca, pazarda arz-talep dengesi ve ilişkisinin, ulaşım, haberleşme, iletişim ya da enformasyon teknolojilerinin sağladığı olanaklarla denetlenmeye çalışılmasıdır.

Araştırmanın mikro çerçevesini ise daha çok ele alınan köylerin ulaşım koşullarının, sahip olduğu haberleşme olanaklarının ve bunların kullanımlarının örneklendirildiği; yerleşim yerlerinin mekansal çözümlemelerinin ve kahveler gibi yüzyüze iletişimin başka alanlarının ayrıntılandırıldığı ifadelerde bulmak olanaklı:

Yolsuzluk ve taşıt vasıtalarının eksikliği bu bölge köylerini (dağ köyleri) kasabadan ve aradan gelecek etkilerden uzak tutuyor. Bu köylerde tek bir at arabası yok. (Boran, 1945: 49)

Demiryolu üzerinde olmasından dolayı bu köy (Saruhanlı) kasaba olmaya doğru yönelmiştir. (Boran, 1945: 69)

Adiloba köyünden diğer yedi köye tek atlı araba ile 45 dakika 1.5 saat arasında gidilebiliyor. (Boran 1945: 69)

Ova köylerinden bahsederken, bakkal ile kahvede hangisinin daha önce belirdiğinin belli olmadığını söylemiştik. Dağ köylerindeki vaziyete göre hüküm vermek icap ederse, bakkalın kahveden daha evvel belirdiğini kabul etmek lazım. Gördüğümüz dağ köylerin hiçbirinde kahveye rastlamadık; ve başka hiçbir köyde mevcut olduğuna da işitmedik. (Boran, 1945:89)

Sekiz ova köyünün de telefon ve radyosu vardı. Şimdi pil yokluğundan telefon ve radyoların bir kısmı işlemiyor. Telefon, köyler arasında özel işler için de kullanılıyor. Bir

köyden diğerine misafir gidilecekse telefonla haber veriliyor...Radyo işlediği zaman kadın erkek herkes kapı önlerine çıkar dinlermiş. Kasabaya gidenler gazete getiriyorlar, yüksek sesle kahvede okuyorlar. Posta ilişkisi de sürüyor. Köyden mektuplar şöföre veriliyor, köye mektuplar şöför eliyle yazılıyor. Muntazam postalar köylerin şehirleşmesinde önemli rol oynuyorlar, sosyal değişme bu bölgede oldukça hızlı. (Boran, 1945: 174- 175)

Dağ köyleri telefon ve radyoyla dış dünyayla bağlanmış değiller; yalnız Yayla köyündeki karakolda bir telefon vardır ve yalnız Kışla köyünde köy muhtarlığına zorlukla bir radyo alınabilmiştir. (Boran, 1945:183)

Dağ ve ova köylerinin ulaşım ve haberleşme olanaklarının anlatıldığı, kasabayla iletişimin nasıl ve hangi amaçlarla kurulduğunun ayrıntılandırıldığı bölümlerle de iletişimin mikro süreçlerine yönelttiği ilgi açıkça izlenebilmektedir.

Behice Boran'ın doğrudan iletişimle ilgili değerlendirmelerini, dönemin egemen bilim anlayışı ve onun sosyolojik çalışma yöntemi olan yapısalcı-işlevselciliği ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bir örgütün, toplumsal yapının öteki yanlarına yaptığı farkı bulmak amacıyla yapılan çözümleme işlevselcidir. İşlevselci çözümleme ile işlevselci kuramsal duruş arasında varolan farklılık, her işlevselci çözümlemenin yine işlevselci bir kurama dayanmasını gerektirmemektedir. Yani Marksist bir kurama dayanarak işlevselci bir çözümleme bile yapılabileceği söylenmektedir (Davis'ten aktaran Alemdar ve Erdoğan, 1998:88). Boran'ın toplumsal yapı çözümlemesi de Marksist ancak yapısalcı-işlevselci bir örnek olarak değerlendirilebilir. Çalışmasının bütününde, işbölümü ve farklılaşmayı işlevselci yöntemle açıklamaktadır (Boran, 1945:136-137-80). Mülkiyetin işlevlerini kadın-erkek ilişkilerinin toplumsal konumlarıyla bağlantılandırarak açıkladığı çalışmasında da işlevselcidir (Boran 1945:308- 309). Bu yöntemin çözümleme çerçevesini ulaşım ve haberleşme alanına da uyarlamakta, haberleşme ve ulaştırma, incelenen toplumsal yapıları değiştiren ve değiştirme-

yen işlevleriyle de incelemektedir. Bu çalışması dışındaki yazılarında da, örneğin "Sanayide Köylü-İşçi" başlıklı yazısında da iletişim araçlarını, köylerde hayat standartının yükseltilmesi açısından, toplumsal değişmeye katkıları ve bu yöndeki işlevleri çerçevesinde değerlendirmektedir (Boran, 1942:83). Propaganda konusuna eğildiği yazısında Boran, propagandayı terbiye ile karşılaştırmakta ve "fertleri kontrol etme" işlevi açısından incelemektedir (Boran,1941:363-364).

b) Behice Boran'ın Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme Görüşleri Dolayısıyla İletişim Kavrayışı

Behice Boran, özne ve nesnenin karşılıklı etkisel ilişkisini kavramakta diyalektik materyalizmi yöntem olarak kullanmaktadır. Öte yandan, toplumsal yapı incelemelerinde yapısalcı-işlevselci yöntemi kullandığı da görülmektedir. Her nesnenin, her parçanın kendi başına değil karşıtıyla ilişkisinde anlam kazandığına dayanan, yapıyı bu ilişkilerin bir ağı olarak gören bir yöntemdir bu. İkili karşıtlıklar arasındaki ilişki ortaya çıkarılmaya çalışılır, ancak görünen mekanizmaların ardında yatan nedensellik önemli değildir. Boran'ın iki köy çeşidini incelediği çalışmasında en azından karşıtlıklara ilişkin bu vurgusu böyle bir izlenim yaratabilmekte. Ancak tabii ki maddi yapının ve ekonomik temelin açıklayıcılığını kullandığı için Boran'a sadece "yapısalcı" demek doğru olmaz. Boran, toplumsal yapı için farklı yerlerde aşağıdaki tanımları vermektedir:

Sosyal yapı, kurumların/kuruluşların birbirleriyle az çok bütünleşerek oluşturduğu bir sosyal düzendir. (Boran, 1945:8)

Kurumlar/müesseseler, insanlar arasında yerleşmiş, tekrar eden, az çok devamlı olan ilişkiler şekli veya ilişkiler sistemidir. (1945 :8)

İlerleme, toplumsal ve ekonomik ilerlemeyi içermesi gereken bir kalkınma hareketidir. (1941:271)

Cemiyetler/toplumlar, bir bütünün parçaları olarak görünüyor ve bu parçalar arasında da bir ilişkiler sistemi

bulunmaktadır. Cemiyetlerin iç değişimleri, dış ilişkilerine etki ediyor, onu da değiştiriyor ve sonra dış ilişkiler sistemindeki değişimler de her toplumun iç yapısına etki ediyor. (1941: 265-266)

Behice Boran'ın toplumsal yapı tanımlamaları, Türkiye'nin toplumsal yapısına ilişkin değerlendirmelerinin ipuçlarını vermektedir. O'na göre, bir toplum yapısı incelenirken, öncelikle arızı, geçici, dar kapsamlı ve yerel nitelikte bütün belirtileri kenara koyarak, sözkonusu yapının en genel ve en zorunlu nitelikleri belirlenmelidir. Feodal toplumsal yapının, kapitalist toplumsal yapının yapısal niteliklerini üretim güçleri ve üretim ilişkileri belirlemektedir. Buradan hareketle Boran, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'ye geçişi, belirli bir toplumsal yapıdan başka bir toplumsal yapıya geçiş olarak değerlendirmektedir. Feodaliteden kapitalizme geçiş olarak da tarif ettiği bu geçiş, üretim güçleri ve ilişkilerinde meydana gelen farklılaşmanın bir sonucudur (aktaran Erkul, 1997:84- 85).

Batı toplumlarında feodalizmden kapitalizme geçişi, güçlenen burjuvazinin kendi sınıf çıkarlarına uygun düşen siyasi ve hukuki düzenini ve kurumlarını içten bir değişimle yaratmasıyla açıklarken, Osmanlı'nın kapitalizme geçiş çabalarını ise "feodal bir toplum tipine kapitalist toplum tipinin kurumlarının yamanması ve dıştan zorlamalarla gerçekleşen bir hareket olarak" değerlendirmektedir (Erkul, 1997:88). Boran, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı, içe dönük yanıyla bir burjuva ihtilali olarak değerlendirirken, ulusal burjuvazinin kurulmasını da CHP iktidarları döneminde gözlemektedir. Boran'a göre yönetici sivil-aydın kadrolar ile burjuvazi ve toprak ağaları arasında süren mücadeleler, özellikle askeri ihtilal dönemlerinde geçici olarak çözümlenmektedir. Sivil-aydın tabaka, Boran'a göre, "ister bürokrasiye dahil kesimleriyle olsun, ister bunun dışındaki serbest kesimiyle olsun, toplum katları arasında tümünde çelişik ve tutarsız bir tabaka olmakla belirlenmektedir. Ayrıca bu tabaka da Osmanlı düzeninden bu yana değişmektedir" (aktaran Er-

kul, 1997:97). Yönetici grubun ekonomik temeli de değişmiştir ve "Osmanlı düzenindeki gibi bürokratlar sınıf değildir artık; toplumdaki egemen sınıflara hizmet eden... az çok özerk ama sınıf ilişkilerinden bağımsız olmayan kendi içinde çelişkili bir tabaka haline gelmiştir" (98). Diğer yandan aydınlar tabakasının küçük burjuva niteliği de açıkça ortadadır. Boran'a göre Türkiye, hakim niteliğiyle bir "küçük burjuva toplumdur" (100).

Türk toplumsal yapısını, Batı toplumsal yapısına benzerlikleri ve bu yapıdaki değişiklikler çerçevesinde değerlendirmek, iletişim alanına yaklaşımının temel çizgilerini de sezdirmektedir. Batı'da burjuva sınıfının kendisini ifade ve iktidarla ilişkilerini düzenleme aracı olarak gelişen basın, Osmanlı'da imparatorlukta yabancı çıkarları savunan etnik azınlıkların basınına tepki olarak devleti kurtarmanın ve merkezîyetçiliğin aracı olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde de devletin bütünlüğünü sağlama aracı olan basının, aydın-memur/politikacı-gazeteci tipi ile yaşatıldığı görülmektedir. İletişim alanının gelişmeye başladığı ilk dönemlerdeki bu farklılık, Boran'ın Türk toplumsal yapısını kavrayışıyla çelişmekte midir? Buna "evet" demek zor görünmektedir. Behice Boran, Osmanlı feodalitesi ile Batı feodalitesi arasında bir çeşitlemenin olabileceğini belirtmektedir. O'na göre, Osmanlı feodalitesi merkezi, Batı feodalitesi ise mahallidir. Merkezi olduğu içindir ki, Osmanlı'da burjuvazinin güçlenmesi ve buna paralel bir basın ve iletişim ortamı gelişmesi gözlenmemiştir. Ortaya çıkışındaki bu farklılık/varyant ya da özgül durum, Türk basının (şimdiki adıyla medyanın) Batı'da varolan sermaye bileşenleri ve yapısına erişmesine ciddi bir engel oluşturabilmiş midir? Sanmıyoruz.

Türkiye devletinin niteliği ve toplumsal yapısı değerlendirildiği zaman ise denilebilir ki Türkiye devletinin kuruluşundan başlayarak, kapitalist bir devlet olmaya çabaladığı, genel olarak kabul edilmektedir. Sorun, kapitalist olmaya ça-

balayan bu devletin burjuva devleti olma momentumunda ve burjuvazinin niteliğindedir. Gerek birikim sürecinde yoğun olarak bürokrasinin yönlendirmesiyle gelişen devletçilik geleneğinin varlığı; gerekse siyasi yaşamda çoğulculuk, uzlaşma, seçmen desteğine dayanma gibi liberal demokrasinin temel motiflerine uzun süre dışsal kalmış bir siyaset yapma süreci ve modelinin varlığı, solda bir çizginin, burjuva devletine dönüşme momentumu olarak 12 Eylül 1980 darbesi ve sonrasındaki Özal dönemini vurgulamasına yol açmaktadır (örn. Çağlar Keyder). Buna karşılık diğer çizgi, hem devletçi kalkınmanın, kapitalist birikimi gerçekleştirme doğrultusundaki burjuva birikim modellerinden biri olarak uygulandığını vurgulayarak; hem de burjuva demokrasinin temel motiflerinden olan seçmen desteğine dayanarak siyaset yapma sürecinin, çok partili siyasi yaşam geçilmesiyle ve DP'nin iktidara gelmesiyle işlemeye başladığını belirterek, devletin niteliğini kuruluşundan itibaren kapitalist ve burjuva olarak değerlendirmekte ve burjuvazinin devleti "fethetme" momentumunu ise 1946'dan itibaren başlatmaktadır (örn. Korkut Boratav, Sungur Savran ve Behice Boran).

Türk devletinin ve toplumsal sınıfların niteliğine ilişkin bir incelemesinde kuramsal hareket noktası olarak tarihsel maddeciliğin "artığa el koyan başlıca sınıf ya da sınıflar arası bir uzlaşma devleti de kontrol eder" tezini alan Korkut Boratav'ın saptamaları Türk solunda 1980'den beri gelişen iki temel çizgiden birini temsil eder ve önemlidir. Buna göre, "Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle devletin görelî özerkliğinin genişlediği bir dönemde devlet çarkına el koyan küçük burjuva kökenli kadrolar, zaman içinde burjuvalaşırken; devletin, egemen bir sınıflar bloğu tarafından zaman içinde fethedilmesi süreci yaşanmıştır" (Boratav, 1991: 20). Burjuvazi tarafından "devletin fethi" dediği sürecin 1950'de DP'nin iktidara gelişiyle değil çok partili rejime geçildiği 1946-1947 yıllarında tamamlandığı görüşünde olmakla birlikte Boratav, burjuvazinin devlet üzerindeki egemenliğinin sonraki dönemlerde iniş ve çıkışlar gösterdiğini de belirtmektedir. Özellikle askeri dar-

belerin, sermaye için devlet mekanizmasını denetlemeyi sağlayan kanalların yeniden oluşturulması zorunluluklarını da beraberinde getirdiğine dikkat çekmektedir.

Boratav, çözümlenmesinde devlet mekanizması içindeki bürokrasiyi, devleti kontrol eden ayrı bir sınıf olarak gören yaklaşımlara karşı çıkmaktadır. Türkiye'de devletin niteliğine ilişkin ikinci çizgiyi temsil eden bu yaklaşımlar, devlete egemen kesim olarak gördüğü bürokrasiyi ayrı bir sınıf olarak ele alır; Osmanlı/Türkiye toplumunun geçmiş yüzyılımı burjuvazi ile bürokrasi arasındaki bir sınıf mücadelesi olarak görür; askeri darbeleri bu mücadele sürecinde burjuvazinin ilerlemesi karşısındaki bürokratik-askeri rövanş hareketleri olarak değerlendirir (Boratav, 1991: 16- 17). Bu yaklaşımlar altında Türkiye tarihi, devlet ve sivil toplum arasında süregelen mücadelenin tarihidir ve emekçi sınıflara, sivil toplumun öncüsü burjuvalar ve müttefiklerini desteklemek görevi düşer. Boratav'ın karşı çıktığı, tam da bunlardır.

İkinci çizgiye yakın görünen Çağlar Keyder ise, bürokrasiyi 1950'lere kadar kapitalizmi vesayeti altında tutan ve devleti denetleyen egemen sınıf olarak değerlendirir: "Türkiye devleti, burjuvazisini kendisi yaratan... burjuva olmayan... ancak ulusal kalkınmacı olan ... kapitalist bir devlettir" (Keyder, 1994:54-55). Burjuvazi ve bürokrasi ittifakı, pazarın devletçilik sisteminde bürokratik kontrolünden burjuvazinin hıyal kırıklığına uğramasıyla çözülür ve Keyder'e göre burjuvazi güçlendiği oranda kendisini ideoloji düzeyinde de bürokrasiden ayırt etmeye başlar (Keyder, 1993:164). Ve DP iktidarından başlayarak devlet-burjuvazi ilişkisi genel kategorilere uygun bir yol izlemeye başlar⁷.

Behice Boran, bu yaklaşımlardan Boratav'ın yaklaşımına yakın durmaktadır. Boran'a göre, "daha 19 yüzyıldan başlayarak bürokrasi, toplumdaki egemen sınıflara hizmet eden, az çok özerk ancak sınıf ilişkilerinden bağımsız olmayan bir tabaka haline gelmiştir" (Erkul, 1997:98). Bu tablo, Keyder'in temsil ettiği çizgiden farklı bir toplumsal yapıya karşılık gel-

mektedir. Ancak Boran, Türkiye'nin egemen niteliğiyle bir "küçük burjuva toplumu" olduğunu öne sürmektedir (aktaran Erkul, 1997:107). Buna göre, normal zamanlarda kapitalizme ve burjuva ideolojisine dönük olan küçük burjuvazi, bunalımlı ve hızlı sosyal değişme zamanlarında zıt ideolojik kutuplar arasında yer değiştirebilmektedir!⁸

Burada iletişim alanının değerlendirilmesiyle ilgili olarak beliren belki de en önemli soru şudur: Eğer Türk devleti başından itibaren kapitalist bir devletse ve toplumsal yapıda, bürokrasi burjuvazi mücadelesi değil de burjuvazinin kendi aralarında ve toprak sahipleriyle kurduğu ittifaklar / mücadeleler başatsa, iletişim alanındaki düzenlemelerin dönem dönem değişmesi, özgürlükçü ve özerk bir yapılanmadan son derece baskıcı ve kontrolcü yapılanmalara doğru aynı iktidar bloğunun hegemonyasında gösterdiği çeşitlilik nasıl açıklanacaktır?

Boratav, *Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm* adlı çalışmasında çok yerinde bir saptamayla, devletin sınıf karakterinin çözümlenmesinde iki zıt yaklaşımın handikaplarına dikkat çekmektedir: Buna göre, devlet aygıtını görevleri gereği yöneten grupları (yani bürokrasiyi) yöneten sınıf olarak görmek kadar, kapitalist bir toplumda devleti tanım gereği burjuvazinin devleti olarak görmek de kestirme ve çözüm getirmeyen açıklamalardır. Boratav'ın önerdiği, bu iki yaklaşımdan da derinlikli ve kapsayıcı bir çözümlenmedir.

...ekonomiye egemen olan sınıfı oluşturan birey ve gruplar ile siyasi iktidar arasında hem ayrılık hem de bütünlükten oluşan diyalektik bir ilişkiler kümesi vardır. Bu bağlamda, Türkiye toplumunda da burjuvazi bir yandan siyasi iktidarın işleyişine, hatta kaderine egemen olabilmekte; öte yandan da bu ilişkiler genel ile tekil, uzun dönemli ve gündelik çıkarlar arasında çelişkiler içerdiği için burjuvazinin siyasi iktidarı denetlemesi kendiliğinden ve mekanik bir biçimde gerçekleşmemektedir. Özellikle önemli siyasi dönüşümler sonunda, burjuvazinin devleti yeni baştan fethetmesi ve iktidar mevzilerini koruması için mücadele vermesi gerekir. (1995:61)

7 Keyder, yerli sanayi burjuvazisinin gerçek gelişmesine olanak veren koşulları 1950'lerdeki ekonomik politikaların yarattığını vurgulamayı da ihmal etmez (1993: 191).

8 Dolayısıyla Türk solunun görevi de, Boran tarafından sosyalist toplum yapısına geçişte bu küçük burjuva kökenli kesimlerden yararlanma olarak belirlenmektedir (Erkul, 1997:107).

Devletin burjuva karakterine ilişkin yapılan bu gerçekçi değerlendirme, elbette ki ideolojik mücadelenin süregitmesi ve iletişim araçları üzerindeki denetimin zaman zaman şiddetlenmesi süreçlerini de açıklayıcı nitelikte bir öneme sahiptir: Artığa el koyan farklı sınıflar arasında devletin denetimi için kurulan istikrarsız ve geçici koalisyonların, iletişim sistemlerinin niteliğini belirlediği ve ideolojik anlam mücadelesi sürecine de etki ettiğini belirtmek yanlış olmayacaktır! Behice Boran'ın Türk toplumsal yapısına ilişkin çözümlemesinden hareketle, iletişim sistemlerinin niteliğindeki değişikliklerin, küçük burjuva kökenlileri kendi saflarına yaklaştırma sürecinde ticaret ve sanayi burjuvazisi ile toprak ağaları arasındaki bir mücadele olarak okunması mümkün olabilir. Ya da artığa el koyan farklı sınıflar arasındaki koalisyonların çözülüş dönemlerinin göstergeleri olarak ele alınmaları da mümkündür. Ancak Behice Boran'ın çözümlemelerinin tersine, küçük ve orta işletmelerde yoğunlaşan kitlelerin ve küçük esnaf ve sanatkarların küçük burjuva ideolojisinden çok muhafazakar ideolojilere yatkınlığı, onları gelecekte sosyalist bir yönde olacağı öngörülen dönüşümün doğal müttefiki yapmaktan alıkoymaktadır. İletişim alanındaki düzenlemeleri belirleyen ise, giderek ulusal küçük burjuvalar olmaktan çok uluslararasılaşmış ya da yoğunlaşmış sanayi burjuvazisi haline gelmiştir.

Sonuç

Toplumsal Yapı Araştırmaları adlı çalışması ve diğer yazıları gözönüne alındığında Behice Boran'ın Marksist paradigma içerisinde sosyolojik bir çalışma gerçekleştirdiği söylenebilir. Bilgi kuramı açısından nesnel ve somut tek bir hakikat olduğu görüşüne sahiptir, yani, monisttir. Sosyal bilimlerde determinizme inanmaktadır. Bu determinizm tek taraflı ve atomcu bir nedenselliğe değil, bütüncü, dinamik ve karşılıklı etkileşime yaslanan bir determinizmdir. Sadece insan topluluklarının değil, insanın iç koşullarının aleminde de kendine özgü bir determinizm sözkonusudur (1943:74).

Sosyal yapının temelinde mülkiyeti ve ona bağlı işbölümü sistemlerini, tabakalaşmaları görmektedir. Maddi/materiyal parçanın, gerçeğin bütünlüklü bilgisine ulaşmada öncelikle ele alınması gereken en açıklayıcı parça olduğuna inanmaktadır. Parçayı da bütünlükle ilişkisi içinde değerlendirmektedir. Ekonomik temel, topluluğun yapısını belirleyici unsurdur. Determinizmi kabul etmektedir ancak parçaların ve parçayla bütünlüğün karşılıklı etkileşimi ihmal etmeyen bir determinizmdir bu.

İletişime bakışı da bu görüşleriyle çerçevesizdir. Haberleşme/iletişim, toplumsal yapının ekonomik temeli tarafından belirlenmekte ve kendisi de bu temel üzerinde etkilerde bulunmaktadır. Bu yaklaşım açıkça ekonomi-politik bir yaklaşımdır. İletişimi, topluluğun maddi/ekolojik koşulların ve ekonomik temelinin karşılıklı ilişkisi ile bağlantılandırılmaktadır. İletişim araçları ve ekolojik konum topluluklar arası ilişkileri düzenlemede de –ekonomik temelin ardından– son derece önemlidir. Ticaret, egemenliğin ve yoğunlaşmanın ilk ve esas nedenidir. Ticareti de haberleşme ve ulaşım araçları olanaklı kılmaktadır. Ticaretin toplandığı cemiyetler, cemiyetler arası ilişkilerde egemen bir konumdadır, diğerleri ise bağımlı/tabii konumdadır. Ticaret ve onu olanaklı kılan ulaşım ve haberleşme vasıtaları son dönemlerde yükseldiği için egemen ve bağımlı ilişkileri giderek belirginleşmekte ve artmaktadır (1941:267).

Boran yöntembilimsel açıdan ise yapısalcı- işlevselci bir noktadadır. Toplumsal yapıyı analiz ederken iletişim araçlarını, toplumsal değişmeye katkıları ve bu yöndeki işlevleri açısından değerlendirmektedir.

Boran alt yapı-üst yapı metaforuna sadıktır: "İçtimai hadiselerin temelinde alt yapı veya ekonomik olaylar diyebiliriz" (1943:105). Kültürün, bir üst yapı ögesi olarak değerlendirilmesi sözkonusudur ve haberleşme araçları egemen merkezlerin kültürünü diğer bölgelere yaymaktadırlar (1941:268). Benzer şekilde ekonomik gücü elinde tutan egemen zümrelerin

kendi çıkarlarını kamu çıkarı olarak gösterme çabalarına işaret ettiğinde de iletişimi/haberleşmeyi ve kültürü üst yapısal yerinde görmektedir (1943: 115). Özellikle propaganda konusundaki görüşleri, buna açıkça işaret etmektedir. Propaganda, bireylere etki etmek, onların hareketlerini denetlemek tekniğidir (1941: 358). Bir toplumsal kontrol aracıdır propaganda, dolayısıyla da bu amaçla kullanılan iletişim araçları... Öte yandan kültürün edilgin alıcılar/insanlar arasında yayılan ve varolan toplumsal bünyeyi tümüyle dönüştüren bir şey olmadığını, onların içinde yer aldıkları toplumsal bünyeler tarafından da değiştirilebilen/dönüştürülebilir bir şey olduğunu da belirtmektedir. Karşılıklı belirleyicilik ilişkisini, diyalektik ilişkiyi vurgulamak Boran için önemlidir.

Devlet, ekonomik örgütlenmeye bağlı bir siyasi örgüttür (1943:105). İktidarın pratikte, somutta uygulanması aracı olan devlet aygıtı değerlendirmesi, devletteki sınıfsal iktidarın ideolojik hegemonyaya dayalı olarak sürdürülmesi görüşünün de öncülüdür. Boran teknolojik determinist değildir. Yani teknolojik ilerleme, erişilmesi zorunlu, önceden belirlenmiş amaçlara yönelik değildir (1943: 64). Ancak teknik değişmelerin ekonomik ilişkiler sisteminde değişmelere yol açtığını, toplulukları birbirleriyle temasa geçirttiklerini, yeni fikirlerin ve görüşlerin yayılmasında etkili olduğunun da bilincindedir (1941: 363).

Denilebilir ki Behice Boran, haberleşmeye/iletişime yaklaşımı açısından ekonomi-politik bir çizgidedir. İletişim konusuyla özel olarak ilgilenmemesine rağmen: toplumsal yapıları ve özelinde de Türk toplumsal yapısını, üretim güçleri, ilişkileri ve bu ilişkilerin meydana getirdiği toplumsal sınıflar açısından gördüğü için; uluslararası ekonomik düzene ve emperyalizm konusuna sosyolojik ve siyasal mücadelesi düzleminde eğildiği için; ideolojiyi, egemen sınıfların iktidarlarını evrenselleştirme ve sınıfsal çıkarlarını gizleme süreci olarak değerlendirip, üretim ilişkileriyle yani alt yapıyla bağlantılı bir üst yapısal oluşum olarak gördüğü için (Ali Erkul, 1997:

89); iletişim konusunu, ekonomik ilişkiler ve yapılar konusu içinde ele aldığı ve ideolojik anlamlandırma sürecine dikkat yöneltmediği için ekonomi-politikçi olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Alemdar K., Erdoğan İ. (1998), *Başlangıcından Günümüze İletişim Kuram ve Araştırmaları*, Ankara: Mavi-Yeşil.
- Alemdar K. ve Erdoğan İ., (1998), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Bilim: Sosyal Bilimler II", *İletişim* içinde. Ankara: TÜBA.
- Boran, B. (1992) *Edebiyat Yazıları: Bütün Yapıtları*, İstanbul: Sarmal.
- Boran, B. (1992), *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, ilk basım 1945, İstanbul: Sarmal.
- Boran, B. (1992), *Savunma*, İstanbul: Sosyalist Yayınlar.
- Boran, B. (1988), *Son Nefesine Kadar, Yaşamöyküsü*, İstanbul: Amaç.
- Boran, B. (1976), *Bağımsızlık ve Demokrasi İçin Emperyalizme ve Faşizme Karşı Mücadele Konusunda Neler Dediler?*, Ankara: TMMOB.
- Boran, B. Şonkanun 1943, "Sosyal Evrim Meselesi", *AÜ DTCF Dergisi*, sayı 2: 59-65.
- Boran, B. Şonkanun 1943, "Geçiş Halinde Orta Şehir", *AÜ DTCF Dergisi*, sayı 2: 113-115.
- Boran, B. Mart-Nisan 1943, "Sosyoloji Anlayışında İkilik", *AÜ DTCF Dergisi*, sayı 3: 67-74.
- Boran, B. Mayıs- Haziran 1943, "Sosyoloji Dergisi", *AÜ DTCF Dergisi*, sayı 4: 103- 108.
- Boran, B. Mart- Nisan 1945, "İşbölümü ve Kadının Sosyal Mevkii", *AÜ DTCF Dergisi*, sayı 3: 301-310.
- Boran, B. Temmuz 1941, "Mücrim Mahalleler", *Yurt ve Dünya*, sayı 7: 32-40.
- Boran, B. Ağustos 1941, "İptidailik ve Medenilik Meselesi", *Yurt ve Dünya*, sayı 8:146-154.
- Boran, B. Sonteyrin 1941, "Dünyanın Gidişi", *Yurt ve Dünya*, sayı 11: 263-271
- Boran, B. Birincikanun 1941, "Propaganda ve Terbiye", *Yurt ve Dünya*, sayı 12: 356-364.
- Boran, B. Mart- Nisan 1942, "Sanayide Köylü-İşçi", *Yurt ve Dünya*, sayı 15-16: 80-84.
- Boran, B. Mayıs 1942, "Köyde Sosyal Tabakalanma", *Yurt ve Dünya*, sayı 17: 123-128.
- Boran, B. Şubat- Mart 1943, "Değişen Bir Dünyada Gençlik", *Yurt ve Dünya*, sayı 26-27: 55-62.
- Boratav, K. (1990) *Türkiye İktisat Tarihi 1908- 1985*, İstanbul: Gerçek.
- Boratav, K. (1995) *1980'li yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek.
- Erkul, Ali (1997) "Behice Boran'ın Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme Görüşleri", *Amme İdaresi Dergisi*, sayı 1: 83-107.
- Friedland, Lewis A. (1996) "Electronic Democracy and New Citizenship", *Media, Culture and Society* içinde. Londra: Sage, vol 18: 185-212.

Kayalı, K., (1994) *Türk Düşünce Dünyası 1*, Ankara: Ayyıldız.

Keyder, Ç. (1993) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim.

Mardin, Ş. (1998), "Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Savran, S. (1994) "Türkiye'de Egemen Sınıflar, Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve Türkiye'de Egemen Sınıflar", İstanbul: Alan.

Coğrafya, Kültür ve Siyaset:

Suriye'de Esad Rejimini Biçimleyen Koşullar ve Etmenler

Özet

Arap Orta Doğu'sunda siyasal yapı analizlerinde kültür boyutu üzerinde yeterince durulduğu söylenemez. Ancak bu boyutun bölgede özellikle bütünlüklü ulus-devletlerin inşası yolundaki girişimlerde karşılaşılan güçlükleri anlamak açısından büyük öneme sahip olduğu açıktır. Suriye bu bakımdan iyi bir örnek teşkil etmektedir. Suriye'nin yakın dönem siyasal tarihi hizipçi eğilimler temelinde gelişen iktidar mücadeleleri ile karakterize edilebilir. Söz konusu eğilimler "birincil bağlılıklar"dan köken alırlar. Suriye'nin Emevi döneminden beri bağımsız bir siyasal varlığa sahip olma yönünde tarihsel deneyimsizliği, birincil bağlılıkların insanların bilincinde yerinden edilemezliği, Suriye, Irak, Mısır vb. kimlikleri kapsayarak kendi içinde eriten bir "aşkın" Arap kimliğinin varlığı ve Suriye içinde mevcut bölgesel eğilimleri, ülkede bütünlüklü ve istikrarlı bir siyasal sistemin biçimlenmesini engelleyen nedenlerdir. Hafız el-Esad'ın başarısı, başlangıçta hizipçi olmayan bir siyaset izleyip halk desteğini sağlamasına, giderek kendisine bağlı bir güvenlik birimi oluşturmaya ve ülkedeki tüm toplumsal ve ekonomik kaynaklara erişim imkanı veren bir devlet patronajını kurma çabasına, gerektiğinde de toplum üzerinde geniş çaplı devlet şiddeti uygulamaktan kaçınmamasına dayanmaktadır.

Geography, Culture and Politics:

A Background to Hafız al-Assad's Regime in Syria

Abstract

The analyses of political structures in the Arabic Middle East have by now largely overlooked the dimension of culture. Yet this dimension is crucial particularly for marking the difficulties encountered in the attempts to establish well-integrated nation-states in the region. Syria is a case in point. The political process in Syria has been influenced by the factors related to the domain of "culture". Recent political history of Syria can be depicted as a power struggle based on sectarian tendencies. These tendencies stem from the "primordial loyalties". Historical inexperience of Syria to become an independent political unit since the time of the Umayyad Dynasty, indispensability of primordial loyalties in the consciousness of people, the existence of transcendental Arab identity which crosscuts all territorially separate identities such as Syrian, Iraqi, Egyptian, etc., and finally regionalist preferences within Syria, all appeared as obstacles to shaping an integrated and stable political system in this country. Hafız al-Assad is the only leader who, has succeeded to establish a sustaining rule in Syria. He has managed this first by introducing a political and economic relaxation, by avoiding sectarianism in state machinery --military excluded-- and, later, by creating a security force which is loyal to himself and formed by his close relatives and, finally, by institutionalising a state patronage through which access to all social and economic facilities is possible in the country.

Tayfun Atay

*Hacettepe Üniversitesi
Antropoloji Bölümü*